

ΚΟΖΑΝΗ

Αρχικά στο Νομό Κοζάνης και από το 2004 και στο Νομό Γρεβενών μεγάλα δημόσια έργα επέβαλαν τη διενέργεια δεκάδων σωστικών ανασκαφών σε έκταση που ξεπερνά έως σήμερα τα 100 στρέμματα. Το τεράστιο αυτό ανασκαφικό έργο επιβλήθηκε από την κατασκευή των οδών του εθνικού και επαρχιακού οδικού δικτύου, που περιλαμβάνει νέες χαράξεις, βελτιώσεις και επεκτάσεις, καθώς και από τα λιγνιτωρυχεία και φράγματα της ΔΕΗ Α.Ε., τους αγωγούς ύδρευσης και τηλεθέρμανσης. Οι ανασκαφές αυτές πραγματοποιούνται με την υποδειγματική μεθοδολογία της συστηματικής έρευνας και τη συμβολή ωρομίσθιων εποχικών αρχαιολόγων, των οποίων η εμπειρία μετρά από πέντε έως και δεκαπέντε χρόνια και εργατικό προσωπικό που ξεπερνά πλέον τα 500 άτομα ετησίως. Σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, πολλές φορές με ευρήματα μοναδικά, αναδείχθηκαν θέσεις, όπως του Πολυμύλου, της Κοιλάδας, της Ξηρολίμνης, της Ποντοκώμης, της Μαυροπηγής, του Μικρόκαστρου και του Αλιάκμονα στο Νομό Κοζάνης, της Παλιουριάς και των Πριονίων στο Νομό Γρεβενών. Οι ανασκαφές με τις χιλιάδες των ευρημάτων, πολλών ιστορικών περιόδων, είχαν ως αποτέλεσμα να καταστεί ιδιαίτερα ο Νομός Κοζάνης ένας από τους πλέον ανασκαμμένους νομούς στη χώρα μας με συνακόλουθη την τεκμηρίωση και ανάδειξη της νέας ιστορικής φυσιογνωμίας της Άνω Μακεδονίας, αφού, μετά την Αιανή, τα αρχαιολογικά ευρήματα που ήλθαν στο φως από τις μεγάλες σωστικές ανασκαφές συνέβαλαν τα μέγιστα στη διαμόρφωση της νέας ιστορικής φυσιογνωμίας της περιοχής και της Άνω Μακεδονίας.

ΠΟΛΥΜΥΛΟΣ

Από το 1995 έως το 2000 διήρκεσε η πρώτη περίοδος ανασκαφών στον αρχαίο οικισμό, κοντά στον Πολύμυλο, στον οποίο, λόγω της κατασκευής οδικού άξονα και κόμβου της Εγνατίας, η ανασκαμμένη έκταση έφθασε στα

20.000 τ.μ. Επανάλθαμε το 2006 για συμπληρωματική ανασκαφή σε ενάμισι στρέμμα, τη συντήρηση επί τόπου των πέντε κλιβάνων και στη συνέχεια την κατάχωσή τους, όπως και των οικιστικών καταλοίπων που τους περιέβαλλαν, και τη μεταφορά του πιο μνημειακού κλιβάνου στον περιβάλλοντα χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αιανής.

Ανασκάφηκε μέρος της αρχαίας πόλης, η οποία ταυτίστηκε με την Εύια της Μακεδονίας. Στην οργανωμένη οικιστική εγκατάσταση ελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων του Βόρειου Τομέα, αποκαλύφθηκαν κατοικίες σε αλληπάλληπλες φάσεις με οργανωμένο σύστημα ύδρευσης, χώρος οικιακού ιερού, τείχη, εργαστηριακοί χώροι λιθοξοϊκής, κοροπλαστικής, κεραμικής και δομικών υλικών που τεκμηριώνονται από την παρουσία οκτώ κλιβάνων, τρεις χώροι νεκροταφείων (εποχής του Χαλκού, ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων) και τόσα άλλα, ενώ στο χώρο μαρτυρείται, επίσης, η χρήση κατά τα προϊστορικά χρόνια με ταφικούς τύμβους και οικιστικά κατάλοιπα (νεολιθική Εποχή, εποχή του Χαλκού και του Σιδήρου).

A. Βόρειος τομέας. Προϊστορικοί χρόνοι

Τα οικιστικά κατάλοιπα της νεολιθικής εποχής και της εποχής του Χαλκού ήταν μεν εποραδικά, αλλά επαρκή για τη στοιχειοθέτηση της πρώιμης εγκατάστασης στο χώρο, ενώ επιτρέπουν να τον συνδέσουμε με το πυκνό οικιστικό σύνολο του οροπεδίου της Κίτρινης Λίμνης. Ανασκάφηκαν πέντε συνολικά λιθόκτιστοι ταφικοί τύμβοι νότια και νοτιοανατολικά από το πρώιμο τείχος, που περιείχαν λακκοειδείς ταφές, και περισυλλέχθηκαν τα κτερίσματα (χειροποίητοι κάρθοροι, ψήφοι), αλλά και μυκηναϊκή και αμαυρόχρωμη κεραμική, καθώς και λίθινα εργαλεία, όπως πελέκει, αζίνες, σμίλες και λεπίδες από πυριτόλιθο.

B. Βόρειος τομέας. Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί χρόνοι

Ο κυρίως οικισμός αναπτύσσεται στην ελληνιστική εποχή και επιβιώνει έως τα ρωμαϊκά χρόνια, ιδιαίτερα στο Νότιο Τομέα, όπου φαίνεται ότι μετατοπίστηκε κατά τη ρωμαϊοκρατία. Διακρίνουμε τρεις βασικές οικοδομικές φάσεις.

Β1. Οικίες

Οι κατοικίες έχουν εμβαδόν 220 τ.μ., κατά μέσον όρο. Στις οικίες διακρίνουμε κεντρικό στεγασμένο ορθογώνιο χώρο που περιβάλλεται από δωμάτια. Συνήθης είναι η εμφάνιση λιθοκτιστων κατασκευών σε γωνίες δωματίων για τον ευκολότερο χειρισμό των λίθινων χειρόμυλων από ένα μόνο άτομο και για την επεξεργασία δημητριακών. Οι εστίες είναι κυκλικές ή τετράγωνα. Στο δίκτυο υδροδότησης του οικισμού ανήκουν οι πήλινοι σωλήνες, που έχουν εντοπιστεί σε τέσσερα σημεία και μεταφέραν νερό από πηγές του Βερμίου όρους.

Β2. Εργαστηριακοί χώροι

Στο νοτιοανατολικό όριο του οικισμού εντοπίσαμε τα εργαστήρια της πόλης, τη γειτονιά των κεραμέων, με τρεις πλινθόκτιστους ορθογώνιους και δύο κυκλικούς κλιβάνους που σώζουν και την εσχάρα, από τους οποίους ο ένας εντυπωσιάζει με τις διαστάσεις του και με την καλή του διατήρηση, που επιτρέπει ίσως να τον χαρακτηρίσουμε «μνημειακό» για το είδος του, έργο της αρχαίας τεχνολογίας. Ανασκάφηκαν, επίσης, και τρεις μικροί απίσχημοι κλιβανοί, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τις περιορισμένες ανάγκες των κατοικιών (εικ. 2). Εκτός από τα εργαστήρια κεραμικής, διαπιστώνεται η επεξεργασία μετάλλων και μαρτυρούνται και εργαστήρια λιθοξοϊκής, τόσο από τις ποσότητες λατύπης όσο και από τα ίδια τα προϊόντα των τοπικών εργαστηρίων, στα οποία συγκαταλέγονται ολοκληρωμένα και ημίεργα αντικείμενα, όπως στήλες και ανδριάντας.

Β3. Χώρος λατρείας

Συγκρότημα εμβαδού 625 τ.μ. ανήκει στην υστερότερη ελληνιστική φάση και περικλείει ημιυπαίθρια αυλή πλευράς 10 μ. με βωμό-εστία. Τα ευρήματα, όπως περιρραντήριο, στήλες με παράσταση Διός Υψίστου, Αθηνάς και ιππέα, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ιερό χώρο οικιακής ή ευρύτερης λατρείας.

Β4. Ταφές Ελληνιστικών χρόνων

Συστάδα δέκα λακκοειδών τάφων και ένας εγχυτρισμός της ύστερης ελληνιστικής εποχής αποκαλύφθηκε νότια των προϊστορικών τύμβων. Κάθε ταφή, εκτός από μία παιδική, συνοδεύεται από τρία έως οκτώ πήλινα αγγεία, με συννηθέστερα το μακεδονικό αμφορέα, οινόχρηστο, ομφαλωτό πινάκιο (ιχθυοπινάκιο), ανάγλυφο σκύφο, άωτο σκυφίδιο και ενίοτε μυροδοχείο και «αλατιέρα», ενώ δύο από τις ταφές συνοδεύονται και από πιο σπάνια σχήματα, όπως ανάγλυφο κάλαθο και κρατήρα. Τα χάλκινα νομίσματα που εντοπίστηκαν σε τρεις ταφές είναι Φιλίππου Ε', Περσέα και Βοττεατών.

Γ. Περίβολοι Ρωμαϊκών χρόνων και Μεσοβυζαντινό νεκροταφείο

Η κλίση του εδάφους και η δυσκολία παροχής

Εικ. 1. Πολύμυλος. Αγγεία ύστερης εποχής του Χαλκού.

Εικ. 2. Πολύμυλος. Χώρος κλιβάνων.

Εικ. 3. Μαυροπηγή, λόφος Απ-Μάρκος. Ταφή 1.

τευσης των ομβρίων υδάτων επέβαλαν τη στήριξη του πλατώματος με τρεις επάλληλους περιβόλους, ευτελείς κατασκευές από αργές πέτρες. Δεν κατάφεραν, ωστόσο, να επιλύσουν το πρόβλημα των υδάτων και έτσι οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το χώρο στα ρωμαϊκά χρόνια και να μετακινηθούν νοτιότερα, ενώ ένα ασφαλές τμήμα του στην κλιτύ του λόφου βορειοανατολικά χρησιμοποιήθηκε ως χώρος ενταφιασμού 111 ταφών στα παλαιοχριστιανικά-μεσοβυζαντινά χρόνια.

Δ. Νότιος τομέας

Η μετατόπιση του οικισμού, ήδη από τον 1ο αι. π.Χ., έγινε σε κοντινό μεν χώρο, αλλά όχι σε άμεση γειτνίαση με τον προηγούμενο, λόγω της ακαταλληλότητας από τα λιμνάζοντα νερά. Εδώ αποκαλύφθηκαν οικοδομήματα με αντηρίδες σε τέσσερις κύριες φάσεις, που χρονολογούνται έως τον 4ο αι. μ.Χ.

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας στον Πολύμυλο επαναλαμβάνουμε την άποψή μας για την ταύτιση με μια αρχαία πόλη: Από τα Μέγαρα, τη Γραία-Γρήια και την Εύια, μαρτυρημένες επιγραφικά πόλεις από ευρήματα του Καπνοχωρίου και της Κοιλιάδας, θεωρούμε

βέβαιη την ταύτιση με την Εύια, στην οποία κατά τον Διόδωρο πολέμησαν τα στρατεύματα της Ολυμπιάδας και της Ευρυδίκης, μετά την εύρεση στη Βέροια επιγραφής, στην οποία αναγράφεται η δυτική πύλη ως *Εύιαστική*. Φέρει δηλαδή το όνομα της πρώτης από δυτικά πόλης που συναντά κανείς ερχόμενος στη Βέροια από τον Πολύμυλο και την Καστανιά.

ΜΑΥΡΟΠΗΓΗ

Κατά τις εργασίες κατασκευής αγωγών ύδρευσης και τηλεθέρμανσης εντοπίστηκε νεκροταφείο στους πρόποδες του λόφου **Αν-Μάρκος** (εικ. 3), από το οποίο ανασκάφηκαν τμήματα κατά το 2008 και το 2009 με 45 ταφές. Εντάσσονται στον 4ο-3ο αι. π.Χ., ενώ, όπως διαπιστώσαμε, ανήκουν σε μεγάλο νεκροταφείο με ένταξη στην αρχαϊκή-κλασική, καθώς και την ελληνιστική εποχή. Πολλές από τις ταφές παρέμειναν ασύληπτες και έφεραν μεγάλο αριθμό κτερισμάτων, κυρίως πύλινων αγγείων, μία έφερε πέντε χάλκινα αγγεία και δύο από ένα ζεύγος χρυσά σκουλαρίκια, ενώ τα νομίσματα είναι Κασσάνδρου, Δημητρίου Πολιορκητή και Αντιγόνου Γονατά.

Το νεκροταφείο συνδέεται με τον αρχαίο οικισμό που αναπτύσσεται σε λόφο με το χαρακτηριστικό όνομα **Κάστρο**, όπου έχουμε ερευνήσει κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων, που καταλαμβάνουν το κορυφαίο και τα ανώτερα προς την κορυφή πλατώματα με τη μεγαλύτερη επίπεδη έκταση, με αφορμή παράδοση αναθηματικών, ανάγλυφων και ενεπίγραφων σπηλών που προήλθαν από την ισοπέδωση χώρου ιερού του Απόλλωνα στην κορυφή.

Στον οικισμό του Κάστρου Μαυροπηγής έχουν αποκαλυφθεί κατοικίες σε τρεις οικοδομικές φάσεις, με τοίχους από λασπόχτιστη αργολιθοδομή, χωρίς ιδιαίτερα διαμορφωμένα δάπεδα, που διέθεταν αποθηκευτικούς χώρους με πιθάρια και ενισχύονταν στις παρυφές των πλατωμάτων από επάλληλους αναλημματικούς τοίχους. Ο οικισμός συνδέεται, επίσης, με τα οικιστικά κατάλοιπα στις θέσεις «Παλιάμπελα», «Βρύση του Αράπη» και «Ισιώματα», καθώς και με τα οικιστικά και εργαστηριακά κατάλοιπα στις θέσεις «Αργόρεμα» και τους πρόποδες του Αγίου Μάρκου, αποτελώντας την άνω και κάτω πόλη αντίστοιχα, ενώ επιπλέον συνδέεται με την οχυρωμένη ακρόπολη στο διπλανό πετρώδη λόφο του Αγίου Μάρκου, ως μέρη μιας ενιαίας πολιτικά και διοικητικά πόλης. Γενικά, οι αρχαιότερες που έχουν εντοπιστεί στους παραπάνω χώρους προς τα Ν., ΝΔ. και ΝΑ. της Μαυροπηγής από την ανασκαφική έρευνα, καθώς και ο πλούτος των ευρημάτων της παλαιότερης έρευνας, με προέλευση πιθανότατα τους ίδιους χώρους, όπως κτερίσματα τάφου της εποχής του Σιδήρου, αργυρό νόμισμα Αμύντα Γ', επιγραφές και ανά-

γλυφες στήλες, χάλκινα αγγεία, σιδερένιες αιχμές δοράτων, αργυρή πόρπη, πύλιννα αγγεία κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μαρτυρούν την ύπαρξη μιας οργανωμένης και ακμαίας πόλης με μεγάλη διάρκεια ζωής.

Ανάμεσα στα ευρήματα περισυλλογής συγκαταλέγονται σπάνια αντικείμενα, όπως το αποσπασματικό λίθινο ειδώλιο γυναικείας μορφής από την τούμπα Τετραλόφου (αριθ. ΒΕΚ '05/1305) (εικ. 4) και το χρυσό δακτυλιόσχημο περίαπτο (αριθ. ΒΕΚ '05/1306) (εικ. 5), που βρέθηκε στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης και αποτελεί σπάνιο και ενδιαφέρον από πολλές απόψεις εύρημα.

Η ανασκαφή της νεολιθικής εγκατάστασης 5 στρεμμάτων περίπου, στη θέση «**Φυλλοτσαίρι**», συγκαταλέγεται ανάμεσα στις σημαντικότερες λόγω της ένταξής της στην Αρχαιότερη Νεολιθική Εποχή (εικ. 6, 7). Στον πυρήνα του οικισμού αναπτύσσεται οίκημα, υπόγειο αρχικά, ημιυπόγειο στη δεύτερη και ισόγειο στην τρίτη φάση, οπότε και διευρύνεται φθάνοντας από 25 σε 100 τ.μ. Στη φάση αυτή η στέγη ενισχύθηκε με πασσάλους περιμετρικά, ενώ το δάπεδο από ασβεστολιθική σκληρή μάρμα, πάχ. 0,07-0,10 μ., είναι εντυπωσιακό και σώζεται σε 15 τ.μ. περίπου. Οι πασσαλόπηκτες οικίες ακανόνιστου ορθογώνιου σχήματος αποτέλεσαν την έκκληξη της έρευνας στη Μαυροπηγή και μπορούν να συγκριθούν με αυτές της Νέας Νικомήδειας Ημαθίας. Αποκαλύφθηκαν επτά κατόψεις, πλήρεις οι έξι, εμβαδού από 50 έως 62 τ.μ., αλλά και 90 τ.μ., τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των οποίων δηλώνουν επισκευές και συνεπώς οικιστικές φάσεις χωρίς μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους. Χώροι εστιών στο εσωτερικό τους και λάκκοι, περί τους 100, βαθείς ή αβαθείς που χρησιμοποιήθηκαν ως αποθηκευτικοί, απορριμματικοί, αλλά και ως τροφοπαρασκευαστικές κατασκευές, εντός των κατοικιών αλλά και εξωτερικά, συνήθως ένας μεγάλος σε άμεση γειτνίαση, αποδεικνύουν την καλή οργάνωση του χώρου από τη μικρή κοινωνία των γεωργοκτηνοτρόφων σε τόσο πρώιμη εποχή, οι οποίοι φαίνεται ότι έχουν περάσει για τα καλά στο παραγωγικό στάδιο και έχουν αναπτύξει δραστηριότητες κοινοτικού χαρακτήρα. Σε όλο τον ανασκαμμένο χώρο εντοπίστηκαν 15 ταφές, μάλιστα η ταφή 7 μάλλον έφερε και «κτερίσματα» (εικ. 8), ενώ περισυλλέχθηκε το σύνολο σχεδόν της κεραμικής, που σε μεγάλο ποσοστό είναι άβαφη, χονδροειδής και ανήκει σε αγγεία με μεσαίου και μεγάλου πάχους τοιχώματα, ένα ποσοστό της οποίας ωστόσο είναι λειασμένη και σιλιβωμένη. Η διακοσμημένη κεραμική σε αγγεία με μεσαία και λεπτά τοιχώματα διακρίνεται σε γραπτή, εμπίεστη και εγχάρακτη, ενώ ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι τμήμα ανθρωπόμορφου αγ-

Εικ. 4. Μαυροπηγή, τούμπα Τετραλόφου. Μαρμάρινο νεολιθικό ειδώλιο.

Εικ. 5. Μαυροπηγή, Μεγάλο Νησί Γαλάνης. Χρυσό δακτυλιόσχημο περίαπτο.

Εικ. 6. Γενική άποψη του χώρου από Α.

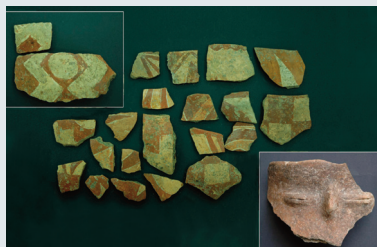
Εικ. 7. Ορθογώνια Οικήματα 1, 2, 3.

Εικ. 8. Ταφή 7: Λίθινη αξίνα, οστέινο εργαλείο, λίθινο ομοίωμα βατράχου και δύο λεπίδες.

Εικ. 9. Κεραμική και τμήμα ανθρωπόμορφου αγγείου.

Εικ. 10. Πήλινα ειδώλια.

γείου (εικ. 9). Ο κατάλογος των μικροευρημάτων περιλαμβάνει περί τα 2.000 αντικείμενα που κατανέμονται σε πελεκητά και τριπτά λίθινα εργαλεία, σε πήλινα πηνία και υφαντικά βάρη, δηλαδή ευμεγέθη όστρακα με οπή, σε οστέινους οπείς, βελόνες και οστά με ίχνη επεξεργασίας, σε περιάπτα, λίθινες, οστέινες και πήλινες χάνδρες και σε έξι σφραγίδες με ποικιλία σχεδίων. Σε σύνολο 132 ειδωλίων, τα περισσότερα είναι γυναικείων μορφών και λιγότερα τα ζωόμορφα, από τα οποία ξεχωρίζουν τρία πήλινα σε μορφή βούβαλου και ένα λίθινο σε μορφή βατράχου, ενώ δεν λείπουν και νέοι τύποι, άγνωστοι από άλλες ανασκαφές του νομού Κοζάνης (εικ. 10). Έχουμε διαπιστώσει την ύπαρξη 15 οικιστικών εγκαταστάσεων της Αρχαιότερης Νεολιθικής εποχής στο Νομό Κοζάνης και 19 στο Νομό Γρεβενών.

Κατά το 2008 με συνέχεια και το 2009 οι σωστικές ανασκαφές αναπτύσσονται σε έξι αρχαιολογικούς χώρους της Μαυροπηγής και του Κομάνου, εξαιτίας των λιγνιτωρυχείων. Κάνουμε μικρή αναφορά στο νεκροταφείο της θέσης «Μικρό Λιβάδι», με ταφές που εντάσσονται στον 4ο και τον 3ο αι. π.Χ., εκτός μιας που χρονολογείται στον 7ο-6ο αι. π.Χ. Ήταν σχετικά πλούσια κτερισμένες, κυρίως με πήλινα αγγεία, ενώ στα πιο πολύτιμα συγκαταλέγονται μία χάλκινη κύλικα (εικ. 11) και ζεύγος από χρυσά σκουλαρίκια με λεοντοκεφαλές. Ένα αργυρό νόμισμα Θηβών (426-395 π.Χ.), καθώς και ένα του Άργους Αμφιλοχικού (μέσα 4ου αι. π.Χ.) δείχνει τον πλούτο των επαφών της Εορδαίας με τον Ελληνισμό του νότου.

ΦΡΑΓΜΑ ΙΛΑΡΙΩΝΑ

Ο Αλιάκμονας, ο μεγαλύτερος σε μήκος πο-

ταμός εντός ελληνικών συνόρων (297 χλμ. έως τις εκβολές του στο Θερμαϊκό κόλπο) έχει αλλοιωθεί από τα φράγματα στο βωμό της αντιμετώπισης του ενεργειακού προβλήματος της χώρας. Στις κοιλάδες και τις πεδινές ζώνες του, ιδιαίτερα σε αυτή του μέσου ρου, αναπτύχθηκαν ήδη από τα προϊστορικά χρόνια σημαντικές εγκαταστάσεις, οι οποίες εξελίχθηκαν σε σημαντικές πόλεις στα πρώτα ιστορικά χρόνια. Στα φαράγγια και τις στενωπούς του αναπτύχθηκαν από τα βυζαντινά χρόνια τα κάστρα-φρούρια, οι πόλεις κοντά σε αυτά και οι μοναστηριακές εγκαταστάσεις στα πιο δυσπρόσιτα σημεία. Το πρόγραμμα διάσωσης, έρευνας και μελέτης που άρχισε εδώ και δεκαετίες (από το 1985) αφορά στις δεκάδες θέσεις (οι περισσότερες προϊστορικές) κατά μήκος του μέσου ρου του Αλιάκμονα από την Αιανή έως το Βελβεντό, που καλύπτονται σήμερα για πολλούς μήνες από τα νερά της τεχνητής λίμνης του φράγματος Πολυφύτου.

Από το 2004 άρχισε η συστηματική επιφανειακή έρευνα στο υπό κατασκευή φράγμα Ιλαρίωνα, συνεχόμενο με το φράγμα Πολυφύτου, που εκτείνεται προς τα ΝΔ. και προς το Νομό Γρεβενών, εντοπίζοντας εντός περιοχής κατάκλυσης 23 αρχαιολογικούς χώρους. Το 2006 άρχισαν οι σωστικές ανασκαφές σε έκταση δεκάδων στρεμμάτων.

Στην παραποτάμια θέση του «Λογκά» Ελάτης (ανήκει στο Νομό Κοζάνης), από τα πρηνή των λόφων έως την όχθη του Αλιάκμονα οι άνθρωποι πέτυχαν να επιβιώσουν για χιλιετίες, από τη νεολιθική εποχή έως τα ελληνιστικά χρόνια, με καλή οργάνωση του χώρου σε συνδυασμό και με τα φυσικά πλεονεκτήματα (εικ. 12). Το νερό του ποταμού έρρεε ολοχρονίς, η ιχθυοπανίδα ήταν πάντα πλούσια, ενώ παράλληλα ο

Εικ. 11. Θέση Μικρό Λιβάδι, τφ 3, χάλκινη κύλικα.

ποταμός πρόσφερε επικοινωνία από ρηχά περάσματα. Η γη ήταν ιδιαίτερα εύφορη στα παραποτάμια ανοίγματα, η χλωρίδα και η πανίδα των διπλάνων δασών ήταν άφθονη και επέτρεπε την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και το κυνήγι και, τέλος, η υλοτομία συνέβαλε τόσο στις κατασκευές όσο και ως θερμαντική ύλη.

Η συνεχής παρουσία του ανθρώπου στο χώρο διαφαίνεται και από το γεγονός ότι σε μεγάλη έκταση το φυσικό χώμα εμφανίστηκε σε βάθος 5,50 μ., κάτω από παχιές ανθρωπογενείς επιχώσεις, οι οποίες περιέχουν ευρήματα διαφόρων περιόδων. Οι αρχαιότητες της ελληνιστικής εποχής έχουν διαταραχθεί σχεδόν στο σύνολό τους, αλλά η κεραμική και τα κινητά ευρήματα είναι ενδιαφέροντα (εικ. 13-14). Στα αδιατάρακτα στρώματα της εποχής του Χαλκού και της Νεολιθικής αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα κατοικιών με συνοδευτικούς λάκκους, πίθους, εστίες και ταφές-εγχυτρισμούς. Στα κινητά ευρήματα ανή-

κουν όστρακα και ακέραια πήλινα αγγεία, ενώ ο κατάλογος των μικροεργημάτων περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό αντικειμένων που κατανέμονται σε πολλά είδη, όπως πήλινα ειδώλια, ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα, λίθινα τριπτά και πελεκητά εργαλεία, αρκετά από οψιανό, υλικό σπάνιο στην περιοχή.

Στην προσπάθειά μας να οριοθετήσουμε τα οικιστικά κατάλοιπα όλης της λεκάνης στη θέση «Λογκάς» Ελάτης διενεργήσαμε ερευνητικές τομές σε όλη σχεδόν την έκταση για να διαπιστώσουμε ότι οι αρχαιότητες, που καλύπτονται και εποχές που δεν συναντήσαμε στα ηρανή, εκτείνονται σε 455 στρέμματα!

Το χάλκινο μυκηναϊκό ξίφος του 13ου-12ου αι. π.Χ., που σώζεται σε άριστη κατάσταση, μήκ. 0,81 μ., και παραδόθηκε από κάτοικο Ελάτης και εργάτη της ανασκαφής, δεν γνωρίζουμε αν προέρχεται από τον Λογκά. Αποτελεί σημαντικό εύρημα και στηρίζει την άποψή μας για κάποιας μορφής εγκαταστάσεις Μυκηναίων στην περιοχή του μέσου ρου του Αλιάκμονα, γύρω από την Αιανή, όπου έχουν βρεθεί δύο πρωιμότερα χάλκινα ξίφη, ενώ άλλα τρία είναι γνωστά από το Νομό Γρεβενών.

Στη θέση «Γέφυρα Παναγιάς» αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων,

ΛΟΓΚΑΣ ΕΛΑΤΗΣ

Εικ. 12. Μονόχωρο κτήριο ιστορικών χρόνων.

Εικ. 13. Κάνθαρος πρώιμης εποχής Χαλκού.

Εικ. 14. Αγγείο με εγχυτρισμό Νεολιθικής εποχής.

ΒΡΩΜΟΝΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Εικ. 15. Βρωμονέρια Παναγιάς. Άποψη του caldarium του Κτηρίου Γ.

Εικ. 16. Βρωμονέρια Παναγιάς. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής.

Εικ. 17. Ο χώρος του νεκροταφείου στον Ανατολικό λόφο.

Εικ. 18. Μελανόμορφη πρόχους τοπικού εργαστηρίου.

Εικ. 19. Χάλκινος κρίκος - Προκερματική μορφή νομίσματος.

Εικ. 20-21. Μελανόμορφη πυξίδα και λεπτομέρεια του πάματος.

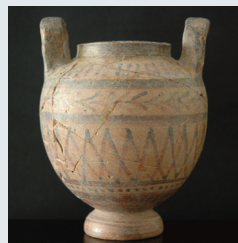
Εικ. 22. Χάλκινη πρόχους.

Εικ. 23. Χάλκινος κάνθαρος.

Εικ. 24. Αργυρά και χάλκινα κοσμήματα.

Εικ. 25. Μελανόμορφη σταμνοειδής πυξίδα.

αλλά και χειροποίητη μακεδονική αμαυρόχρωμη κεραμική της ύστερης εποχής του Χαλκού, της οποίας φορείς θεωρούνται τα μακεδονικά-δωρικά φύλα.

Στη θέση «**Βρωμονέρια Παναγιάς**» διαπιστώθηκε ότι στο χώρο εντός κατάκλυσης αναπτύσσεται κτηριακό συγκρότημα, αποτελούμενο από τέσσερα οικήματα με χρονολογικές φάσεις στα ελληνιστικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια (εικ. 16). Εκτείνεται από Ν. προς Β. ακολουθώντας την κλίση του εδάφους, η οποία σταδιακά αυξάνεται, με αποκορύφωμα το βορειότερο πλάτωμα, στο οποίο αποκαλύφθηκε το βυζαντινό Κτήριο Δ. Η κεντρική είσοδος του κύριου συγκροτήματος βρίσκεται ανατολικά, όπου πεπλατυσμένοι λίθοι διαμορφώνουν κλίμακα και οδηγούν σε αυλή, βόρεια του ελληνιστικού-ρωμαϊκού Κτηρίου Α. Στα Κτήρια Β και Γ των ρωμαϊκών χρόνων αποκαλύφθηκαν λουτρά με μνημειακότερο αυτό του Γ, που αποτελείται από το *frigidarium* (ορθογώνιο χώρο με τρεις αναβαθμούς), από το *caldarium* με υπόκαυστο σύστημα θέρμανσης και από το *tepidarium*, ορθογώνιο χώρο με κλιμακωτή διαμόρφωση και πεσίσσκους υπόκαυστου συστήματος (εικ. 15). Οι δύο τελευταίοι χώροι, όπου και υπάρχει ή παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση πηλίνων θερμαντικών πηνίων, επικοινωνούν μεταξύ τους με αψιδωτό *praefurnium*. Βόρεια από το *frigidarium* αποκαλύφθηκε μεγάλος ορθογώνιος

Εικ. 26. Αγία Κυριακή Παλιουριάς. Αντιπροσωπευτικοί τύποι ειδωλίων.

χώρος, το *triclinium*, και δυτικά ο χώρος των αποδυτηρίων. Στο *triclinium* το δάπεδο κοσμεύεται με ψηφιδωτό, διαστ. 7x3,5 μ.

Στη θέση «**Κεραμαριό Παλιουριάς**» ανασκάφηκαν τμήματα μεγάλου νεκροταφείου, που εκτείνεται σε δύο λόφους (εικ. 17). Οι ταφές του Ανατολικού Λόφου εντάσσονται στα αρχαϊκά και τα κλασικά χρόνια και του Δυτικού στα κλασικά και τα υστεροκλασικά, κυρίως εντός του 4ου αι. π.Χ. Στον Ανατολικό Λόφο ανασκάφηκαν συνολικά 30 ταφές και εκτός μίας ήταν διαταραγμένες και συλημένες από την αρχαιότητα. Πρόκειται για ενταφιασμούς σε λάκκους με εξαίρεση μία καύση και έφεραν κτερίσματα: αγγεία, οπλισμό, κοσμήματα και διάφορα εξαρτήματα. Παρουσιάζουν ομοιο-

Εικ. 27. Αγία Κυριακή Παλιουριάς. Πιθοειδές αγγείο.

Εικ. 28-30. Ειδώλιο νεολιθικής εποχής.

Εικ. 31. Πυξίδα και άωτο σκυφί-διο-πώμα.

Εικ. 32. Ευρήματα και χάλκινο έλασμα αλό-γου από παιδική ταφή.

Εικ. 33. Εξάλειπτρο το-πικού εργαστηρίου.

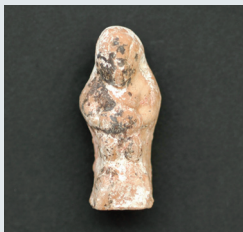
Εικ. 34. Χάλκινη φιάλη από το νεκροταφείο αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

γένεια με των σύγχρονών τους νεκροταφείων στην Αιανή και σε άλλες περιοχές της Άνω και Κάτω Μακεδονίας, που υπαγορεύεται από τις ίδιες αξίες, πίστεις, δοξασίες και αισθητικές αντιλήψεις. Αντιπροσωπεύονται τα ίδια σχήματα αγγείων και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αγγεία τοπικού εργαστηρίου (εικ. 18). Στις ταφές υπήρχαν επίσης όπλα, κοσμήματα και διάφορα εξαρτήματα ενδυμασίας και εργαλεία καλλωπισμού (ωτογλύφανο και τριχολαβίδα), ενώ ένας χάλκινος κρίκος αποτελεί μάλλον προκερματική μορφή νομίσματος (εικ. 19). Στο **Δυτικό Λόφο** ανασκάψαμε σε δύο χρονιές 33 και 39 ταφές, αντίστοιχα, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό σε 102. Από το σύνολο των 72 ταφών μόνο έξι ήταν ασύλπτες. Στους λάκκους των ταφών διαπιστώσαμε ότι υπήρχαν

μία ή περισσότερες πέτρες ως επιτάφια σήματα. Οι τάφοι περιείχαν πύλινα αγγεία (εικ. 20-21, 25), τα περισσότερα μάλιστα τοπικών εργαστηρίων, όπλα, κοσμήματα (εικ. 24) και τρία χάλκινα αγγεία. Πρόκειται για μία πρόχου (εικ. 22), ένα σκύφο-κοτύλη και έναν κάνθαρο (εικ. 23) με χυτό χείλος και ποδίσκο, ο οποίος αποτελεί το πρώτο αγγείο του τύπου στους Νομούς Γρεβενών και Κοζάνης. Ο εντοπισμός και η ανασκαφή ενός ακόμη νεκροταφείου αρχαϊκών και κλασικών χρόνων αποκτά ιδιαίτερη σημασία για το χώρο της Άνω Μακεδονίας, για την οποία μετά τις ανασκαφές των τελευταίων ετών (κυρίως στην Αιανή) αναθεωρήθηκαν οι απόψεις περί πολιτισμικής και κοινωνικής απομόνωσης στις αντίστοιχες εποχές. Σύμφωνα με τη νέα ιστορική

ΠΑΝΑΓΙΑ ΔΙΠΟΡΟΥ

Εικ. 35. Γενική άποψη του Κτηρίου Α.

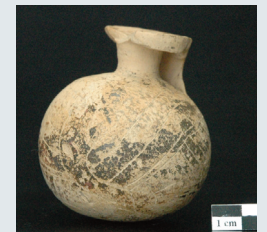
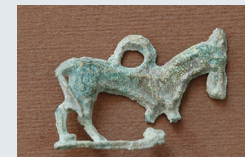
Εικ. 38. Πύλινο ειδώλιο νάνου-προγαστορα.

Εικ. 39. Χάλκινη οκτώ-σχημη πόρπη.

Εικ. 40. Χάλκινο περί-απτο σε σχήμα αλόγου.

Εικ. 36-37. Χάλκινες τοξωτές πόρπες.

Εικ. 41. Κορινθιακός αρύβαλλος.

φυσιογνωμία, όπως αυτή αποτυπώνεται από τα τεκμήρια της αρχαιολογικής έρευνας, η Άνω Μακεδονία στον 6ο και τον 5ο αι. π.Χ. εντάσσεται στην πολιτισμική κοινή του υπόλοιπου Ελληνισμού και χαρακτηρίζεται από υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο με ποικιλία εμπορικών ανταλλαγών και άλλων σχέσεων.

Η ανασκαφή στη θέση «**Αγία Κυριακή Παλιουριάς**» αποκάλυψε χώρους κατοίκησης κατά τη νεολιθική και την εποχή του Χαλκού, καθώς και την εποχή του Σιδήρου, που ήταν αραιή, εξαιτίας και της διάλυσης από τις αρόσεις, αλλά και του τρόπου χρήσης του χώρου σε μικρές οικιστικές μονάδες. Αποκαλύφθηκαν σύνολο 34 ειδωλίων (εικ. 26), ανθρωπόμορφα και αγκυρόσχημα, ενώ εντοπίστηκαν και τέσσερις ταφές της εποχής του Χαλκού, εκ των οποίων η μία έφερε δύο πήλινα αγγεία και σε μια άλλη υπήρχε πήλινο αγγείο στη θέση του κεφαλιού που έλειπε (εικ. 27).

Στη θέση «**Κτιο Διπόρου**» αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα και πιο συγκεκριμένα τοίχοι από αργολιθοδομή και χώροι δωματίων, καθώς και μεγάλος ορθογώνιος κεραμικός κλίβανος, που δείχνει τις εργαστηριακές δραστηριότητες του οικισμού. Έξω από τον κλίβανο και στα νοτιοανατολικά εντοπίστηκε χώρος απορριμμάτων, από τον οποίο περισυλλέχθηκαν τέσσερα στόμια μακεδονικών αμφορέων. Προϊόν του ίδιου εργαστηριακού χώρου είναι και το αποσπασματικό σωζόμενο συμπαγές ειδώλιο ζώου, ίσως ελέφαντα, πάνω στη ράχη του οποίου σώζονται τα πόδια δύο αναβατών (εικ. 28-30). Ο οικισμός εντάσσεται στα ελληνιστικά χρόνια, ενώ ο ίδιος χώρος έχει κατοικηθεί στη νεολιθική και στην εποχή του Χαλκού, η ύστερη, μάλιστα, τεκμηριώνεται από την παρουσία οστράκων της μακεδονικής-δωρικής αμαυρόχρωμης κεραμικής. Στο Δυτικό τομέα αποκαλύψαμε και νεκροταφείο με ένταξη από την αρχαϊκή-κλασική έως την ελληνιστική εποχή, καθώς και βυζαντινή (εικ. 31-34).

Στην κοντινή θέση «**Παναγιάς Διπόρου**» ήλθαν στο φως παρόμοια οικιστικά κατάλοιπα (εικ. 35), ενώ αποκαλύφθηκαν αποθηκευτικός χώρος με πίθους, κατόψεις τριών κατοικιών, κεραμικοί κλίβανοι, έξι αρχαϊκές ταφές παιδιών, σκελετοί τριών ατυχηματικών αλόγων και βυζαντινό νεκροταφείο (εικ. 36-41). Οι δύο παραπάνω χώροι συγκροτούν ενιαίο μεγάλο οικισμό κατά την ελληνιστική εποχή, ενώ η χρήση και των δύο προγενέστερα, τεκμηριώνεται, όπως αναφέραμε, για πολλές εποχές. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι σε όλο το χώρο αναπτύσσονταν αγροτοποικιστικές εποχιακές εγκαταστάσεις πολύ

πρώιμα και κυρίως κατά την ελληνιστική εποχή. Στη θέση «**Μικρό Καρπερού**» εντοπίστηκε και ανασκάφηκε χώρος νεκροταφείου με κιβωτιόσχημους τάφους από πλάκες, που δεν περιείχαν αντικείμενα.

Στη θέση «**Μέγας Αν-Γιώργης Δήμητρας**» οι εντοπισμένες αρχαιότητες, με ένταξη από τα αρχαϊκά έως και τα ρωμαϊκά χρόνια, αφορούν κυρίως σε έκταση εκτός κατάκλυσης, και μολονότι στην προς έρευνα έκταση είχε περισυλλεχθεί χειροποίητη κεραμική της εποχής του Χαλκού και λεπίδες πυριτόλιθου, με την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα ύστερων χρόνων. Ερευνήθηκε με δίκτυο δοκιμαστικών τομών μεγάλη έκταση και αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα μεταχριστιανικών χρόνων σε τρία σημεία.

Στη θέση «**Άγιος Κωνσταντίνος Δήμητρας**» εντοπίζονται επιφανειακά ευρήματα, που μας οδηγούν σε αρχαιότητες ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Στο πλάτωμα πάνω από τον Αλιάκμονα, που ρέει με χαράδρα, αποκαλύφθηκε αγροικία 750 τ.μ., ελληνιστικών χρόνων. Πρόκειται για οργανωμένο συγκρότημα με βοηθητικούς στωικούς χώρους στον περίγυρο, που προοριζόταν ως μόνιμη εγκατάσταση και πρόσφερε άνετη διαβίωση, όπως συμπεραίνουμε, τόσο από το μέγεθός του όσο και από την πολυτέλεια στην κατασκευή του, όπως κονιάματα στους τοίχους και βοτσαλωτά δάπεδα (εικ. 42-43). Έχει χτιστεί περίπου στον άξονα Β.-Ν., αναπτύσσεται σε τέσσερις κάθετους άξονες με τους εξωτερικούς τοίχους πιο ενισχυμένους, όπως και οι περιμετρικά της αυλής, και αποτελείται από ένδεκα δωμάτια-χώρους με μεγάλο πιθεώνα. Μεταγενέστερη προσθήκη αποτελεί ένας ορθογώνιος κλίβανος. Το Κτήριο Β ταυτίστηκε με ναό τύπου τρίκλιτης βασιλικής, ενώ δεκάδες ήταν οι χριστιανικές ταφές στον ίδιο χώρο.

Παράλληλα, στην ίδια θέση η χειροποίητη κεραμική και λίθινα εργαλεία αποτελούν τις ενδείξεις για τη χρήση του χώρου και στα προϊστορικά χρόνια, κυρίως στην Εποχή του Χαλκού. Μάλιστα μακρύτερα από τα παραπάνω, σε έναν κιβωτιόσχημο τάφο από λίθινες πλάκες με τριπλή ταφή διασώθηκαν δύο πήλινες υψίποδες κύλικες, αγγεία του μυκηναϊκού σχηματολογίου (εικ. 44). Παρόμοιο σχήμα κύλικας, με την ονομασία «ποτήρι του Νέστορα», προέρχεται από τον Εξάλοφο Τρικάλων και τη Δωδώνη και τούτο ενισχύει την άποψή μας για κάποιας μορφής εγκατάσταση των Μυκηναίων στο μέσο ρου του Αλιάκμονα.

Προϊσταμένη - Υπεύθυνη ανασκαφών

Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδών

Εικ. 42. Άγιος Κωνσταντίνος Δήμητρας. Τα πολύχρωμα κονιάματα της Αγροικίας.

Εικ. 43 Άγιος Κωνσταντίνος Δήμητρας. Κονιάματα από το χώρο του ανδρώνα της Αγροικίας.

Εικ. 44. Άγιος Κωνσταντίνος Δήμητρας. Μυκηναϊκές κύλικες.